

İŞÂRÂTÜ'L-MERÂM

(إشارات المرام)

Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin
(ö. 1098/1687)Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerini
ele aldığı *el-Uşûlû'l-münîfe* adlı
eserine yine kendisinin yazdığı şerh
(bk. *el-USÛLÜ'L-MÜNİFE*).

el-İŞÂRE ilâ MEHÂSİNİ't-TİCÂRE

(الإشارة إلى محاسن التجارة)

Ca'fer b. Ali'nin

(X-XI. yüzyıl)

iktisat ve ticaretin teori
ve pratiğine dair eseri

(bk. CA'FER b. ALİ ed-DİMAŞKİ).

İŞARET

(الإشارة)

Lafzın, sevkediliş amacı dışında kalan,
fakat asıl mânadan ayrılmayan
ve onun gereği olan ikincil bir mânaya
delâleti anlamında fıkıh usulü terimi
(bk. DELÂLET).

İŞARET

(الإشارة)

Örtülü olarak
anlatılmak isteneni (meknî anı)
doğrudan veya az bir
vasıtayla anlatan
alâkası açık kinaye türü; ima
(bk. KİNAYE).

İŞARET

(الإشارة)

Bir mânayı, düşüncüyü veya duyguyu
üstü kapalı bir şekilde anlatma
anlamında tasavvuf terimi.Mutasavvıflar herkesin bilmesi gerek-
meyen, açığa vurulması halinde yanlış an-
laşılmaya yol açan veya çok derin ve ince
bir anlam taşıdığı için kelimelerle dile ge-
tirilemeyen hususları, kutsal metinlerde-
ki dolaylı anlamları ehli olanlara anlatmak
istediklerinde işâret adını verdikleri söz-
lü ve yazılı olmayan bir anlatım yolu kul-
lanmayı tercih etmişlerdir.Tasavvufun konusu, kalbin doğrudan
temaşa ve keşfettiği ilâhî hakikatler olup
bu hakikatlerin kelimelerle anlatılması
mümkün değildir. Bu sebeple tasavvufa
"işâret ilmi" veya "bâtın ilmi" denilmiştir
(Kelâbâzî, s. 87). Ebû Nasr es-Serrâc, ta-savvuf çevrelerinde işâretle anlatılan hu-
susların ehli olana kapalı olmadığını, ak-
sine bunların kelime ve cümlelerle ifade
edilmesi halinde kapalı hale geldiğini söy-
ler (*el-Lüma'*, s. 51). Ebû Ali er-Rûzbârî de,
"Bizim bu ilmimiz işârettir, ifadeye konu-
lunca kapalı hale gelir" demiştir (*a.g.e.*,
s. 239). Hallâc-ı Mansûr'un, "İşâretimize
vâkıf olmayana ifademizin faydası olmaz"
(*Aẖbârü Hallâc*, s. 30, 42) sözü de işâretle
konuşmanın tasavvuftaki önemini vurgu-
layan dikkat çekici bir örnektir. Kuşeyrî,
sûfilerin aralarında konuşmak üzere özel
bir dil geliştirdiklerini ve bu suretle ken-
dilerine yabancı olan kişilerden düşünce-
lerini gizlediklerini anlatır (*er-Risâle*, s.
187). Çok ince (dakik, latîf) olduğu için an-
cak işâretle anlatılan bu hususları yalnız
büyük âriflerin anlayabileceğine dikkat
çekilmiştir (Serrâc, s. 294, 414).Tasavvufta daha çok ilâhî esrar ve ha-
kikatler, özellikle tevhidin incelikleri için
işâretle anlatım yoluna gidilmekle birlik-
te belli bir noktada onun da yetersiz kal-
dığı söylenir; zira salt ilâhî hakikati işâret-
le anlatmak mümkün değildir. Ebû Bekir
ez-Zekkâk'a göre sâlik Allah Teâlâ'yı işâ-
retle bulurken daha ileri mertebede bu-
lunan ârif işâret söz konusu olmadan da
O'nu bulabilir (*a.g.e.*, s. 295). Bundan do-
layı mutlak tevhid mertebesinde işâret
de ortadan kalkar ve bu mertebede sa-
dece sükût edilir, çünkü ikilik ve çokluk
ortadan kalkmıştır. Halbuki işâret apaçık
bir şekilde ikiliği içerir (Herevî, s. 331); zi-
ra bir işâret eden, bir de işâret edilen var-
dır. Bu da Hak'tan uzak kalma anlamına
geldiğinden Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî, "İşâ-
retle dile getirdiğimiz yakınlık aslında
uzaklıktır" demiştir (Serrâc, s. 295; Kelâ-
bâzî, s. 88; Kuşeyrî, s. 238). Bu sebeple su-
sulması gereken fenâ ve tevhid merte-
besinde işâret sakıncalı görülür. Nitekim
Bâyezîd-i Bistâmî, "Allah'a en fazla işâ-
ret eden O'ndan en çok uzak kalandır"
 demiş; Amr b. Osman el-Mekkî hakikat-
leri tevhidten ibaret olan sûfilerin işâ-
retlerini şirk olarak nitelemiş; Ebû Bekir
eş-Şiblî de O'na işâret edenin düalist (se-
nevî), imada bulunanın da putperest ol-
duğunu belirtmiştir.Sûfiler nesirlerinde, mektuplarında
ve daha çok şiirlerinde maksatlarını işâ-
ret, ima, remiz, telmih ve mecaz yoluyla
anlatmışlardır. Kelâbâzî, risâle ve mek-
tuplarında işâret ilminden bahseden ilk
sûfilerin bir listesini verir (*et-Ta'arruf*, s.
30). Tasavvuf edebiyatı geniş ölçüde re-
miz ve mecazlara dayanır. Sûfiler ister ilâ-
hî ister beşerî aşk ve muhabbet olsun,şii ilâhî esrar ve hakikatin işâretleri ola-
rak değerlendirilmişlerdir. Bu maksatla
et-Ta'arruf, *el-Lüma'* ve *er-Risâle* gibi
tasavvufî kaynaklarda çok sayıda şiir nak-
ledilmiş, Ebû Saîd, İbnü'l-Fârîz, Ferîdüd-
din Attâr, Abdurrahman-ı Câmî ve Mev-
lânâ Celâleddin-i Rûmî gibi mutasavvıf
şairler şiirlerinde işâret, remiz ve mecaz-
lara geniş yer vermişlerdir.Âhenkli sesleri, nağme ve melodileri
de sûfiler ilâhî hakikatlerin işâreti olarak
görmüşlerdir. Kuşeyrî, Zünnûn el-Misrî'nin
güzel ve melodik sesleri ilâhî hitap ve
işâretler olarak gördüğünü bildirir (*er-
Risâle*, s. 644). Mutasavvıflar, Kur'an'da
da bazı hususların işâret ve rumuzla an-
latıldığı kanaatindedir. Mutasavvıfların
yazdığı bu tür tefsirlere "işâri tefsir" adı
verilmiştir. Öte yandan yapacağı bir iş ko-
nusunda kararsız olan bir dervişin gönlü-
nü mürşidine bağlayıp karşılaştığı ilk ola-
yı, içine doğan, aklına gelen ilk düşünce-
yi olumlu veya olumsuz olarak yorumla-
masına da işâret denilmiştir. Ancak me-
lâmet ehli bu tür yorumları hayal ürünü
saymış, bunlara itibar edilmesini uygun
görmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hallâc, *Aẖbârü Hallâc*, Kahire, ts. (Mektebe-
tü'l-cündî), s. 30, 42; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 51,
128, 239, 294, 295, 414; Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*,
s. 30, 87-88; Süleimî, *Tabakât*, s. 74, 162, 163,
356; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 187, 238, 555, 644;
Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 500; Herevî, *Taba-
kât*, Tahran 1351, s. 11, 76, 210, 331, 339, 370,
449; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Tah-
ran 1346 hş., s. 473, 793, 887; İbnü'l-Arabî, *el-
Fütûhât*, I, 363-366; II, 179; İbn Kayyim el-Cev-
ziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, III,
440, 452; İbnü'l-Hatîb, *Ravzatü't-tâ'rif* (nşr. Ab-
dülkâdir Ahmed Atâ), Kahire 1968, s. 674; Teftâ-
zânî, *Şerhu't-Telvîh 'ale't-Tavzîh*, Kahire 1957, I,
129; Câmî, *Levâmi'* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1360
hş., s. 129; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 179,
329, 482, 487; Reşahat Tercümesi, s. 355; Şa'-
rânî, *el-Yevâkîit ve'l-cevâhir*, Kahire 1305, II,
102; a.mlf., *el-Kibritü'l-aahmer* (*el-Yevâkîit* için-
de), I, 23; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, Kahire 1253,
s. 49.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

İŞÂRET-i ALİYYE

(إشارة علي)

Şeyhülislâmın
kendi yetki alanına giren
karar ve icraatını
sadrazama teklifi için kullanılan tabir.Osmanlı bürokrasisinde devlet erkânı-
nın arzları, teklifleri, takrirleri için arz, tel-
his, buyruldu, işâret-i alîyye gibi özel ta-
birlerin kullanımı XVI. yüzyıl sonlarından

itibaren yerleşmiştir. Osmanlılar'da önemli tayinler yetkili âminin teklifi, sadrazamın arzı, padişahın onayı tarzında üçlü karar halinde, hatta meselâ müneccimbaşı tayinlerinde olduğu gibi bu işlem hekimbaşının inhası, şeyhülislâmın teklifi, sadrazamın telhisi (arz) ve padişahın onayı tarzında dörtlü muâmelât şeklinde de olurdu. XV ve XVI. yüzyıllarda ilmiye tevcihâtı kazaskerlere ait olduğundan şeyhülislâm işâret-i aliyyesine rastlanmamakta, bu tabir daha ziyade XVI. yüzyıl sonlarından itibaren görülmektedir. Şeyhülislâmlar müderris, kadı, nakîbüleşraf kaymakamı, müftü tayinlerinde yerleşmiş formüller kullanarak altına mûtat imzalarını atarlardı. Meselâ şeyhülislâmın sadrazama teklif yazısında sadrazam, Üsküdar kazasının Eyüp Kadısı Şâban Efendi'ye şeyhülislâmın işaretleri mücibince tevcihini IV. Mehmed'e sunmuş, bu telhis üzerine padişah hatt-ı hümayun yazarak iade etmiştir (BA, İbnülemin - Tevcihat, nr. 79). Aynı şekilde İstanbul kadısı, daha sonra kazasker ve müderris tayinlerinde de aynı prosedür takip edilmiştir. Silsile halinde on beş - yirmi tayinin birbiriyle bağlantılı olarak teklifinde şeyhülislâmın işâret-i aliyyesi ile başlayan muâmelât padişahın hatt-ı hümayunu ile sonuçlanırdı. Bunun tipik bir örneği I. Mahmud'a sunulan bir tayinde görülmektedir. Şeyhülislâm Dürri Mehmed Efendi'nin teklif yazısından sonra Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa bütün tevcihâtı silsile halinde sıralayıp "ma'lûm-ı hümayunları oldukça 'işaretleri mücibince amel oluna' deyü mübârek hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûnları keşide buyurulmak bâbında" şeklinde padişahın nasıl ifade kullanması gerektiğini de belirtmektedir. Nitekim bu telhis üzerine I. Mahmud, "İşaretleri mücibince amel oluna" hatt-ı hümayununu yazarak tayin muamelesini tamamlamıştır. Aynı şekilde 1731'de Rumeli ve Anadolu kazaskerliklerinin tevcihi için Şeyhülislâm Paşmakçızade Abdullah Efendi'nin teklifi üzerine Sadrazam Kabakulak İbrâhim Paşa yazdığı telhiste konuyu arz etmiş ve "İşbu telhis üzerine 'işaretleri mücibince amel oluna' deyü mübârek hatt-ı hümayunları keşide buyurulmak bâbında" şeklinde padişaha ne yapması gerektiğini ifade etmiştir. Hatiplik, vâizlik, imamlık, müezzinlik, duâgûluk, cüzhanlık gibi cihetlerin tevcihinde genellikle ilgili vakıf mütevellisinden şeyhülislâma gelen arzlar üzerine şeyhülislâm, "Arz mücibince tevcih olunmak buyurulur"; "Sadaka bu-

yurulmak mercûdur" tarzında işâret-i aliyyesiyle sadrazama teklifte bulunur, sadrazam telhisi ve padişah hatt-ı hümayunu alınarak dörtlü (mütevelli, şeyhülislâm, sadrazam ve padişah) muamele tamam olurdu. Bu durum, Osmanlı muâmelâtının gelişme çizgisini göstermesi bakımından önemlidir. II. Mustafa, hocası Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi'ye zaaf derecesindeki hürmet ve bağlılığı sebebiyle âdeta şeyhülislâm sadrazamın üstünde yer almış, bu durum muâmelâtta yerleşmiş bazı ifadelerin değiştirilmesine kadar varmıştı. Nitekim o zamana kadar kullanılan, "Tevcih olunmak mercûdur" yerine âmirane, "Tevcih buyurula" işâret-i aliyyesi yazılmaya başlanmıştır (BA, Ali Emîrî, II. Mustafa, nr. 1563). XIX. yüzyılda kazaskerlerin önemli davalara bakmaları hususunda da şeyhülislâmın işâret-i aliyyesi gerekirdi (Rumeli Kazaskeri Emin Efendi'nin 12 Cemâziyelâhîr 1224'te [25 Temmuz 1809] davaya bakmasıyla ilgili Şeyhülislâm Dürriyâde'nin işâreti için bk. BA, Cevdet-Adliye, nr. 2792).

Padişahattan hatt-ı hümayun alındıktan sonra sadrazam genellikle, "Bâ-İşâret-i aliyye ve bâ- hatt-ı hümayun tevcih buyuruldu" ifadesiyle buyruldusunu yazıp evrakı ruûsu yazılmak ve işlemleri tamamlanmak üzere kaleme gönderirdi (Şânîzâde, I, 154-155, 188, 201). İlmiye ve vakıflara ait cihet tevcihâtı XIX. yüzyılda nizamnâmelerle bir düzene bağlanmıştı. Mevlâ tayiniyle ilgili 14 Cemâziyelâhîr 1291 (29 Temmuz 1874) tarihli nizamnâmenin 4. maddesinde "... mazbata fetva makamınca tasdik edilip yazılacak işâret-i aliyye üzerine emr-i âlîsi yazılması" prensip olarak kabul edilmiştir (Düstur, Birinci tertip, III, 105-107). Bazan şeyhülislâm işâret-i aliyyesini ahaliden gelen şikâyet, mahzar ve kadından gelen i'lâm üzerine yazardı. Nitekim Hısnımansûr (Adıyaman) müftüsünün rüşvet aldığı ve fetvayı para ile sattığı, ahaliye eziyet ettiğine dair halkın arzuhalleri ve mahzarına istinaden Hısnımansûr nâibinin yazdığı i'lâm üzerine şeyhülislâm, "Ahalinin iştikâlarına binâen Edirne'ye nefy ü iclâ buyurulmak mercûdur, ed-dâi es-seyyid Mehmed Ârif Dürriyâde, afâ anhu" tarzında işâret-i aliyyesini yazarak sadrazama sunmuş, o da "İşâretleri mücibince Edirne'ye nefy ü iclâsiyün eyalet valisine ve mahallî kadıya hitaben hüküm buyuruldu, 6 Cemâziyelâhîr 1210 (18 Aralık 1795)" şeklinde ki buyruldusunu yazmıştır (BA, Cevdet-

Adliye, nr. 2848). Bu örnekte de görüldüğü gibi işâret-i aliyyede tarih bulunmamakta, sadece şeyhülislâmın kısa mûtalâası, ismi ve imzası yer almaktadır. İlmiyeden olmasına rağmen hekimbaşısı tayinlerinin şeyhülislâm işâreti ve sadrazam telhisiyle olmayacağı şeyhülislâmın bir arzından anlaşılmaktadır (TSMA, nr. E 668).

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. E 668, E 9351; BA, HH, nr. 1459, 1555, 1560, 1580, 1855; BA, Ali Emîrî, I. Ahmed, nr. 853; BA, Ali Emîrî, II. Mustafa, nr. 1563; BA, Cevdet-Adliye, nr. 2792, 2848; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 9715; BA, İbnülemin - Tevcihat, nr. 79; Vâsîf, Târih (İlgürel), s. 239, 361; Şânîzâde, Târih, I, 154-155, 188, 201; Düstur, Birinci tertip, İstanbul 1293, III, 105-107; Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s. 182.



MEHMET İPŞİRLİ

İŞÂRÎ TEFSİR

Sûfinin kalbine doğduğu
kabul edilen işaretlere dayanarak
âyetleri yorumlaması;
mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları
tefsirler için kullanılan bir tabir.

Sözlükte "bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma" gibi mânalara gelen işâret, tasavvufta "maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna" şeklinde tanımlanmış, keşf ve ilhamla Kur'an âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsirler de işâri (remzî) tefsir adını almıştır. Söz konusu gizli anlamları kavramanın yolu olarak görüldüğü için tasavvufa "işâret ilmi" denmiştir (Serrâc, s. 294, 296, 414; Kelâbâzî, s. 87). Tasavvuf literatüründe bir metnin gizli anlamının açığa çıkarılması yapılan yorumun serbestlik derecesine göre "istinbat, işâret, itibar" gibi kelimelerle ifade edilmekte, bu metotla ulaşılan anlam için de "hakikat, latife, sır" vb. terimler kullanılmaktadır. Nitekim işâri tefsirlerden Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin eseri *Hakâ'îku't-tefsir*, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *Le'tâ'ifu'l-İşârât*, Necmeddîn-i Dâye'nin *Bahrü'l-hakâ'ik* ve Reşidüddîn-i Meybûdî'ninki *Keşfü'l-esrâr* adını taşır.

Sûfilere göre Kur'an'da mevcut kelime, lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (zahr-zâhir) anlamlarından başka